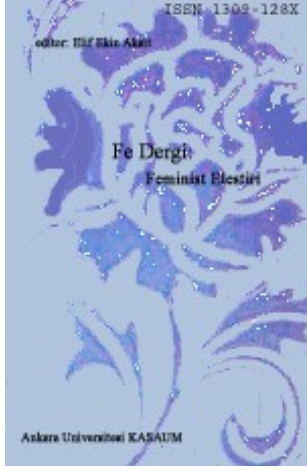

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM

Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri Cilt 7, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

Aileleştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri

Özge Sanem Özateş Gelmez

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 21 Aralık 2015

Bu makaleyi alıntılanmak için *Özge Sanem Özateş Gelmez*, “Aileleştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri” *Fe Dergi* 7, no. 2 (2015), 59-71.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/14_5.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Aileleştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri

Özge Sanem Özateş Gelmez*

Bu çalışmada kadının bakım emeği, 2006 yılında hayata geçirilen ve halen Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yürütülen evde bakım uygulaması üzerinden değerlendirilmektedir. Bu uygulama, ekonomik yoksunluk içinde yaşayan ve ağır engelli raporu bulunan bireylerin bakımlarının, kendi evlerinde net asgari ücret karşılığında akrabaları tarafından karşılanmasını sağlamaktadır. Yapılan çalışmayla öncelikle, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım veren kadınların bakım emeği ile uygulamaya ilişkin deneyimlerinin ve değerlendirmelerinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu değerlendirmelerden yola çıkılarak alternatif politika ve hizmet önerilerinin getirilmesi ise araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma nitel bir araştırma olarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Cinsiyetçi İşbölümü, Bakım Emeği, Sosyal Politika, Evde Bakım Uygulaması, Feminist Yöntembilim.

The convicts of familialized care: Experiences of care giver women within the home care practice

In this study the women's care work is evaluated via Family and Social Policy Ministry's practice which is implemented in 2006 with aiming to be met needs of care for people living in economic deprivation and having severely disabled reports by relatives in their own homes by means of specific fee. With this study it was aimed to evaluate the experiences of care-giver women about care work and domestic work practice in the households who were the members of the families benefited from home care support system. Starting from this evaluation the further object of the study is that to suggest alternative policies and service suggestions. Therefore the study was carried out as a qualitative research.

Key Words: Gendered Division Of Labour, Care Work, Social Policy, Home Care Practice, Feminist Methodology.

Giriş

Toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde kadınlık, varlığı ve emeği değersizleştirilen öteki olarak inşa edilir. Bu kurgunun altında yatan politik ekonomik artalandaki; erkeklerin ailenin ekonomik olarak desteklenmesi, kadınların ise ev içi işlerden sorumlu tutulmasına hizmet eden cinsiyetçi işbölümü bulunmaktadır. Hartmann (1979)'ın ifadesiyle kadın ve erkek emeğinin kullanımına ilişkin eşitsiz ve hiyerarşik ayrışmayı temellendiren bu iş bölümü, tüm bakım işlerinin kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi beklentisinin normalleştirilmesine hizmet eder.

Günlük ve kuşaklar düzeyinde emek gücünün yeniden üretimini sağlamasına rağmen gerçek değeri yadsınan bakım emeği bu çalışmada Razavi ve Staab (2008)'in tanımlaması temel alınarak tartışılmaktadır. Buna göre gereksinim içindeki kişilere doğrudan sunulan yemek yedirme, yıkama, uyutma gibi kişisel ve tıbbi bakım hizmetleri bakımın fiziksel boyutunu oluşturmaktadır. Süpervizörlük yapmak, düşünmek, sorumluluk hissetmek, üzüntü ve kaygı duymak biçimlerine bürünen ve başlı başına bir mesaiye dönüşen duygusal emek boyutunun ise bakımı, piyasadan karşılanması daha kolay olan ev işlerinden ayırdığı kabul edilmektedir.

Bakım işlerinin kadın tarafından ev içinde yapılmasını talep eden cinsiyetçi işbölümü Türkiye'nin sosyal politika ve hizmetlerinde temel bir kabul haline getirilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde Koray (2008)'in belirttiği gibi devletin piyasacı anlayışı, toplumun geleneksel değer yargılarıyla harmanlanmakta ve sosyal hizmet uygulamaları bu harmanlanan yapı içinde oluşturulmaktadır. Böylece devletin küçülmesi yönündeki neoliberal ideoloji, kamu hizmetleri boşluğunun aile içinde kadınlar tarafından doldurulmasını talep eden muhafazakar anlayışla tamamlanmaktadır.

Türkiye'de, bu politik tutumun bir yansıması olarak 30 Temmuz 2006 tarihli ve 26244 sayılı Resmî

* Arş. Gör. Dr.

Gazete’de yayımlanan Bakıma Muhtaç Özürülülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik ile evde bakım uygulaması yaşama geçirilmiştir. Uygulamadan yararlanmak için öncelikle; bakım gereksinimi olan engelli bireylerin ‘ağır özürülü’ raporuyla durumunu ve ekonomik yoksunluk¹ içinde bulunduğunu belgelendirmesi istenmektedir. Bu iki koşulun yerine getirilmesinin ardından Yönetmeliğin yedinci maddesi gereğince, bakım hizmetleri değerlendirme heyeti tarafından engelli birey ve ailesi hakkında hazırlanan bakım raporuyla evde bakım uygulamasından yararlanılıp yararlanılamayacağı kararı verilmektedir. Bu koşullar doğrultusunda uygulamadan yararlanabilen sınırlı sayıdaki engelli bireyin ihtiyaç duyduğu tüm kişisel bakım ve psiko-sosyal destek hizmetlerinin yedi gün, yirmi dört saat süresince ve en az sekiz saat bir arada bulunularak aile içinde sunulması karşılığında aylık net asgari ücret tutarında ödeme yapılmaktadır.

Evde bakım uygulaması bakım gereksinimi bulunan engelli bireyleri, haklara sahip yurttaşlar olmaktan ziyade bir ailenin üyesi olarak kabul etmekte ve devletin bu alandaki hizmet sorumluluklarını bütünüyle ailelere devretmektedir. Uygulama aynı zamanda bakım gereksiniminin karşılanmasında aile üyeleri arasında eşit sorumluluk paylaşımını hedeflemeyerek, kadının tüm bakım yükünü omuzlaması anlamına gelmektedir. Böylece emeklerini sözde ücretlendirerek sosyal politika ve hizmet alanında kadınların görünür kılındığı yanılsamasını yaratan uygulama, esas olarak kadının varlığının ve emeğinin anne, eş ve kız kardeş olarak aile içindeki bakım veren rolleri üzerinden kabul görmesini pekiştirmektedir.

Bakımın, evde aile üyeleri tarafından gerçekleştirilmesinin öncelik olduğu normuyla sosyal politikaların biçimlendirilmesi, bakım hizmetlerinin yoksul aileler için bir hak olarak değil, ‘muhtaçlara yardım’ olarak sınırlı sosyal yardımlarla sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Böylelikle hizmet görüntüsü verilen uygulamalar yoluyla, alt sınıflar için itirazsız ve dahi memnuniyetle karşılanması sağlanan ailevileştirme, sosyal politikaların bizzat kendisi haline getirilmektedir.

Araştırma, bu politika anlayışıyla biçimlendirilen ve kadınları geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerine tabi kılarak gerek ev içinde gerekse işgücü piyasasında cinsiyetçi iş bölümünü sürdüren bir uygulama olan evde bakımın, bakım veren kadınlar üzerindeki somut çıktılarının ortaya koyulmasını amaçlamaktadır. Böylece bu çalışmayla toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen, bakıma ihtiyaç duyan ve bakım verenleri yeni mağdurlar haline getirmeyecek alternatif politika ve hizmetlerin geliştirilmesi için bizzat kadınların yaşamından kanıt dayalı veriler sunulacaktır.

Hak bağlamı ve cinsiyetçi iş bölümü içerimleri üzerinden sosyal politika tartışmalarına bakış

Kadınların koşullarını etkileyen sosyal politika ve hizmetlerin deşifre edilmesi, cinsiyetçi iş bölümünü sönmüleyecek, hak temelli yeni politika önerilerinin geliştirilebilmesi için bir gerekliliktir. Nitekim bu araştırmada da hak temelli bir politika olmadığı ve cinsiyetçi işbölümünü pekiştirdiği varsayımıyla evde bakım uygulamasına mercek tutulmaktadır. Bu nedenle yazının bu bölümünde ilk olarak sosyal politika ve hizmetlerin için hak temelli sunulması gerektiği tartışmaları üzerinde durulacaktır. Ardından bu politika ve hizmetlerin cinsiyetçi iş bölümü kabullerinin kadınların koşullarını nasıl etkilediği evde bakım uygulaması özelinde incelenecektir.

Thompson (2000, 66) sosyal politikayı, sosyal sorunların oluşmasını önlemek ya da oluştuğu takdirde çözümler bulmak ve böylece yurttaşların refahını sağlamak amacıyla sunulan çeşitli hizmetlere yönelik politikalar olarak tanımlayarak düzenli gelir, barınma, eğitim, sağlık ve bireye yönelik sosyal hizmetler olmak üzere beş temel alan üzerinden inceler. Bu alanlar kişilerin gerek yalnızca insan olmaktan kaynaklı gerekse yurttaş olmaları dolayısıyla sahip oldukları varsayılan haklarla ilintilidir. Nitekim Kuçuradi (1996)’nin haklar sınıflandırması bağlamında ele alındığında; ekonomik bir hak olarak düzenli gelir ve sosyal bir hak olarak bireye yönelik sosyal hizmetler, yurttaşlık haklarına işaret ederken; barınma, sağlık ve eğitim hakkı ise devletin yurttaşlık haklarını, her yurttaş için sağlamasıyla korunabilen temel haklar arasında yer alır.

Toplumsal yarar sağlayan emek yoğun bir iş olması nedeniyle bakım hizmetleri de devletin sorumluluk alanları arasında yer almaktadır ve kişilere, yurttaş olmaları nedeniyle sahip oldukları haklar bağlamında sağlanmalıdır. Bir başka deyişle bakım işlerini yalnızca ailelere bırakan anlayışın aksine haklar anlayışının temelinde devletin bu hizmetleri üstlenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bakımın yalnızca aile tarafından gerçekleştirilmesi gereken işler bütünü olarak kabul edilmesi, devletin bu sorumluluğu yerine getirmediğini göstermekte ve bakıma gereksinim duyanlar kadar bakım verenlerin de durumunu belirlemektedir.

Orloff (1996)’un sosyal politikaların toplumsal cinsiyet ayrımcılığını, eşitsizliklerini ve hiyerarşilerini üreten ya da sönmüleyen pratikler olduğu vurgusuyla dile getirdiği üzere, bakım işlerinin paylaşımındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında ya da sürdürülmesinde sosyal politikaların önemli bir etki gücü

bulunmaktadır. Cinsiyetçi iş bölümünün kadın varlığı ve emeği üzerinde yarattığı eril tahakküm, ev içi işlerin sorumluluğunun kadına yüklenmesiyle, erkeğin yeniden çalışabilir duruma gelmesi için ihtiyaçlarının; çocuk doğurarak onların ve ailenin engelli, yaşlı ve hasta üyelerinin bakımının kadınlar tarafından karşılanmasını sağlamaktadır. Söz konusu tahakküm, işgücü piyasasında ise kadının düşük ücretli ve düşük statülü işlerde istihdam edilerek erkeğe olan ekonomik bağımlılığının fiilen sürmesini sağlamaktadır. Bilhassa alt sınıftan kadınlar için ücretli çalışmaya katılım, çoğu zaman bakım için akraba ve aile ağlarının desteğini almaları halinde mümkün olabilmektedir. Bu desteğin olmaması durumunda ise kadınlar ücretli çalışma ve bakım sorumluluğu arasında bir seçim yapmak zorunda kalmakta ve çoğu zaman bu seçim, kadınların ücretli çalışmaya katılmaları halinde dahi, özel alanda gerçekleştirdikleri işlere benzer, güvencesiz, düşük ücretli ve geçici işlerde çalışmak zorunda olmaları nedeniyle, ücretli çalışmadan tümüyle vazgeçme biçiminde gerçekleşmektedir. Tam da bu nedenle bakım hizmetlerinin, cinsiyetçi işbölümünü yeniden üretmeyecek biçimde ve devletin sorumlulukları arasında yer aldığı anlayışıyla oluşturulması önemlidir.

Bakım işlerinin aile-dışlaştırılması ya da aileleştirilmesi, sosyal politikaların cinsiyetçi işbölümü içerimleri ile devletin bu sorumluluğu ne ölçüde aldığını göstermesi bakımından önemli bir kavramsallaştırma sağlar. Leitner (2003) bakımın aileleştirilmesine yönelik politikaları üç kategoride inceler. Bunlardan ilki, aile üyesine verdikleri bakımın ev içinde sürdürülebilmesi için sunulan desteklerin yanı sıra ailelerin bakım yükünü hafifletecek hizmetlerin de sunulduğu 'seçimlik aileleştirme'dir. İkincisi çocuk, yaşlı ve engelli bireylerin bakımlarının ev içinde yapılabilmesi için ailelerin desteklendiği ancak aile bakımına alternatif olacak hizmetlerin sağlanmadığı 'açık aileleştirme'dir. Son aileleştirme biçimi ise ne bakımın aile-dışlaştırıldığı ne de ailenin bakım vermesinin sosyal politikalarla desteklendiği 'örtük aileleştirme'dir.

Leitner (2003) tarafından yapılan sınıflandırma üzerinden, bakımın aile içinde yapılmasının devamlılığını amaçlayan bir uygulama olması dolayısıyla Türkiye'de hayata geçirilen evde bakımı, bir aileleştirme politikası olarak tanımlamak mümkündür. Nitekim Buğra (2012, 62), evde bakım uygulamasına ilişkin yaptığı değerlendirmede ailenin mali açıdan desteklenerek kurumsal bakım yükünün hafifletilmesinin amaçlandığını belirtmekte ve böylece çocuk ve yaşlı bakımında olduğu gibi engelli bakımında da refah rejimine yeni bir aileleştirme biçiminin eklendiği saptamasında bulunmaktadır. Böyle bir ekleme, evde bakım uygulamasına alternatif oluşturacak gerçekçi ve ulaşılabilir hizmetlerin sunumuyla birlikte gerçekleştirilmediği için, ülkenin bakıma dair sosyal politikalarının biçimini 'açık aileleştirme' olarak tanımlamak da mümkün hale gelmektedir. Bu politika anlayışının bir yansıması olarak Türkiye'de özellikle son on yıl içinde Toksöz (2012b, 117)'ün ifadesiyle devlet, yaşlı ve engellilerin bakımına ilişkin sorumluluklardan çekilmiş ve hizmetin sınırlı bir kısmının piyasadaki özel sektör kuruluşlarından sağlanmasını, büyük kısmının ise aile içinde üstlenilmesini teşvik eden politikalar yaşama geçirilmiştir.

Bakıma ihtiyaç duyan bireylerin yalnızca maddi olarak desteklemesi yoluyla ailesi yanında bakılmasının teşvik edilmesi karşısında diğer bakım hizmetlerinin gerçekçi uygulamalar olarak yer almamasının temel gerekçelerinden birisini, kurumsal bakımın diğer alternatiflerine göre maliyetinin yüksek olması oluşturmaktadır. Esping-Andersen (2009, 130), evde bakıma öncelik tanıyan bu politika eğilimini, insanların evde kalma tercihlerinden ziyade modelin daha az maliyetli oluşuyla açıklar. Benzer bir eleştiri noktasından hareketle Ungerson (2000, 183), bakım alanında sergilenen bu yaklaşımları, kamusal hizmetlere olan talebin giderek artmasına rağmen, devlet tarafından finanse ve idare edilen geleneksel ailevi hizmetler ile özel-gönüllü bakım hizmetlerini birbirine bağlayan yeni, piyasalaşmış bakım sisteminin yaygınlaşması olarak yorumlamaktadır.

Evde bakım uygulaması gibi bakımı yalnızca aile içi bir sorumluluk olarak gören uygulamalar kapsamındaki nakdi yardımlar, hak temelli olmaktan ziyade şarta bağlı yapılmakta ve düşük düzeyde kalmaktadır. Ayrıca bu yardımlar, istihdam ve sosyal güvenlik haklarıyla ilişkilendirilmediği için toplumsal cinsiyet eşitliğini de olumsuz etkilemekte ve bakım işini yalnızca kadınların omuzlarına yüklemektedir (Daly 2000; akt. Toksöz 2014a). Bu nedenle bakımın kadınlar tarafından yapılması gerektiği düşüncesinin ürünü olan bu uygulamaların tek olanaklı hizmet biçimi olarak sunulması, devletin başlıca sorumluluklarından olan yaşlı, hasta ve engelli bakımı işinden çekilerek profesyonel bakımı ortadan kaldırmasının yolunu açmaktadır. Öte yandan uygulama, kadın emeğini ücretlendirmiş gibi görünse de, eve giren paranın çoğu zaman kadının tasarrufunda olmaması ve kadını eve, bakım işlerine hapsedmesi nedeniyle finansal güvencesizliğe ve kamusal alandan dışlanmasına yol açmaktadır (İlkkaracan 2010, 19; Yaman Öztürk 2011, 60).

Ayrıca sosyal güvenlik dışında bırakılarak düzenlenen uygulama, bu haliyle uzun zaman aralıklarında bakıma gereksinim duyan kişinin ihtiyaçlarının karşılanması için evde bakım verenlere kaza, emeklilik ve sağlık

gibi sosyal hakları sağlamayarak bu kişilerin, sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kişiler, 2011 yılından itibaren TÜİK tarafından ‘insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri’ altında istihdam edilen grup içinde sayılmakta (Toksöz 2014b) ve bu durum, devlet tarafından kayıt dışı istihdamın nasıl kurallaştırıldığına ilişkin çarpıcı bir örnek sunmaktadır.

Kadınları bakım verenler olarak konumlayarak, onların hak ve olanaklarını oldukça sınırlayan evde bakım, bakım alanlar açısından da gerçek bir hizmet olarak değerlendirilebilecek olanakları sunmamaktadır. Bu koşullarda uygulamayla bütün yaşamları evle sınırlanmış hale gelen engelli bireyler için temel insan haklarının bir bölümünün -Kuçuradi (1996)’nin, devlet tarafından yurttaşlık haklarının herkes için sağlanması yoluyla korunabileceğini belirttiği temel insan haklarının-, gerçekleştirildiğini söylemek de mümkün değildir.

Yöntem: Feminist yöntembilim, araştırma sorusu ve özneler

Kadınların bakım emeğini sorun edinen bu çalışmada feminist yöntembilim benimsenmiştir. Böylece kadınların koşullarına yakından bakmak ve kadınlar için sosyal adaleti amaçlayan politika meselelerine odaklanmak da mümkün hale gelmiştir (Olesen 2000; akt. Creswell 2009, 62). Bu çalışmaya özgü olarak feminist yöntembilim, evde bakım uygulaması kapsamında verilen bakım emeğinin, kadınlar üzerinde baskılayıcı etkiler yarattığı varsayımıyla alana çıkılmasını sağlamıştır. Kadın ile erkek arasında süregelen eşitsiz güç ilişkilerinin, bakım emeği söz konusu olduğunda da yoğun olarak yaşandığının farkındalığıyla oluşturulan bu varsayım, araştırma alanının kadını sömüren ve ikincilleştiren eril iktidarla mücadele alanı olarak kabul edilmesi eşlik etmiştir. Feminist yöntembilimin ilkeleriyle koşut olarak kadınların yaşamlarına dokunabilmek için gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, bakım veren kadınlara dair daha ayrıntılı bilgiye ulaşılmasını sağlamıştır.

Gerçekleştirilen çalışmayla, evde bakım uygulamasının kadınlar üzerinde yarattığı baskının ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların; cinsiyetçi iş bölümünü, bakım emeğini ve evde bakım uygulamasını nasıl deneyimledikleri ve değerlendirdikleri sorularına yanıt aranmıştır.

Araştırmanın özneleri, amaçlı örnekleme yöntemiyle Ankara’nın Mamak ilçesinde evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım veren kadınlar arasından belirlenmiştir. Bu kapsamda 22 Temmuz-23 Ağustos 2013 tarihleri arasında otuz beş kadınla kendi ikamet adreslerinde derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu kadınlardan on sekizi çocuğuna, yedisi ebeveynine, dördü eşinin ebeveynine, üçü eşine, biri torununa, biri büyük annesine, biri ise eşinin kardeşine bakmaktadır. Büyük bölümü kırklı yaşlarında ve ilkökul mezunu olan kadınların tamamına yakını ücretli çalışmaya katılmamakla birlikte, yarısının daha önce ücretli bir işte çalışma deneyimi bulunmaktadır. Kadınlara yapılan derinlemesine görüşmelerin analizi için NVivo 9 programı kullanılmıştır.

Yazının bundan sonraki bölümlerinde araştırma soruları bağlamında derinlemesine görüşmelerin analizinden elde edilen tema başlıkları bakım işleri, evde bakım uygulamasının kadının yaşamına yansımaları ve bakım hizmetleri için getirilen öneriler altında tartışılmaktadır.

Cinsiyetçi iş bölümünün bir görünümü olarak bakım işleri

Eşitsiz güç ilişkilerinin kadın yaşamına yansımalarını açıklamak için toplumsal ilişkiler dizisi ile ekonomik sistemin bir arada analizine odaklandığı çalışmada Hartmann (1979), kadının işgücü üzerinde eril bir denetim olanağı sağlayan cinsiyetçi işbölümünü, erkek egemenliğinin maddi temeli olarak saptar. Gerek aile içinde gerekse toplumsal alanda kadının, erkek karşısında ikincilliğine yol açan bu türden bir işbölümü, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde de kadın emeğini ‘hiçleştirilmektedir’. Eşi ve engelli olmayan bir diğer çocuğuyla yaşadığı evde ağır engelli kızına bakım veren ilkökul mezunu bir kadının (G13) ifade ettiği gibi cinsiyetçi işbölümü, “erkeğin çalışmasını iş, kadının çalışmasını ise bit”e çevirmektedir. Bu toplumsal cinsiyet düzeninde kadının ev içinde gerçekleştirdiği tüm işler, her ne kadar emek yoğun olsa da hafife alınmaktadır. Kırk dokuz yaşında olan bu kadın, söz konusu değersizleştirme halinin, ev içi işlerin kadına özgü olduğu kabulünden kaynaklandığını şu sözlerle belirtmektedir:

Bu iş değersiz bi iş, kadın nasıl olsa ev kadını ama, işi ne ki yapar diyolar. Bak ben de ilkökul mezunuyum, eşim de ilkökul mezunu ama eşim kadar ben de çalıştım evin içinde, o dışarıda çalıştı ya onun adı iş oldu, benim ki bit oldu. Bak onu işten saymıyo, G.’yi (engelli

çocuğu), neden, onu zorunlu görüyo, mecbur görüyo. Halbuki mecbursa sana da mecbur, sen de yapabilirsin. O benim sırtıma yüklüyo neden, ‘sen mecbursun’ diyo ‘anasısın’ diyo, eee sen de babasısın.

Emek zamanının uzunluğuna ve emek miktarının yoğunluğuna rağmen gerçek değeri yadsınan ev içi emeğin en önemli boyutlarından birini bakım emeği oluşturmaktadır. Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde ağır bakım ihtiyacı içindeki engelli birey için verilen bakım emeği, kadının yaşamının temel unsuru haline gelmektedir. Örneğin on beş ve sekiz yaşında iki engelli kızına bakım veren bir kadın (G16), bakım vermenin tüm yaşam pratiğini etkileyen bir sürece dönüştüğünü “zamanımı almıyor bakım işleri, o benim yaşam biçimime dönüşüyor, ben kendim için hayattan çalışıyorum, çaldığım kadarını yaşamaya çalışıyorum” diyerek ifade etmektedir.

Bakımın, kadınların yaşamında bu ölçüde belirleyici olması, erkeklerin bakım işlerine katılımlarının son derece sınırlı olmasıyla yakından ilişkilidir. Derinlemesine görüşmelerde ortaya çıktığı üzere, erkekler bakım işlerini üstlenmekten kaçınmaktadırlar. Ev içi işlerin bir parçası olarak görülmesi, erkeklerin bu işleri yapmayı reddetmelerine neden olmaktadır. Ayrıca erkekler, -bakım verilen kişiyle olan yakınlık derecesinden bağımsız olarak- kadına ait görülen bu işlerin yapılmasını utanç verici bulmaktadırlar. Behçet hastası eşine bakan, kırk beş yaşındaki kadın (G15) bu durumu, “utanmanın arkasına sığınıyor erkekler ama biz kadınlar, erkeklere hizmet ederken hiç utanmıyoruz, öyle bir lüksümüz yok” diyerek açıklamaktadır.

Lynch ve diğerleri (2009, 155-156)’nin; günlük ve zorunlu bakım işlerini gerçekleştirirken oldukça yoğun biçimde zaman baskısı yaşayan kadınların bakımın ‘emir erleri’ (care’s footsoldiers), erkeklerin ise genellikle komutan konumunda olduğu saptaması, evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde de bakım veren kadınların deneyimleriyle örtüşmektedir. Örneğin yirmi yedi yaşındaki engelli oğluna bakan kadın (G3), eşinin bakım işleri karşısındaki tutumunun kayıtsızlık ile patronluk arasında şekillendiğini şöyle dile getirmektedir:

M.’nin yüz tıraşı, afedersin koltuk altı, her tarafı bana ait. Gel de yap diyemiyorum (eşine). Bi kere tıraş yapamıyorum dedim, jilet de yok dedim, ya bir kuaföre götür de ya da sen kendin yap dedim. Ne yapacam dedi, bırak dedi öyle kalsın dedi... Bişey diyemiyosun, çünkü çalışmıyosun onun gözünde sen, hakkın yok böyle bişey demeye, evdesin zaten sen yapacaksın. Ama bi yoruldum desem, ne iş yaptın da yoruldun diyo.

Erkeklerin bakım işlerine ilişkin bu tutumları, kadınların bakımın duygusal yükünü daha fazla hissetmelerine yol açmaktadır. Lynch ve Lyons (2009, 102), yaptıkları araştırmayla erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların, özellikle çocuklarının bakımıyla ilgili olarak daha güçlü bir görev duygusu içinde olduklarını ortaya çıkartmışlardır. Engelli oğluna bakım veren otuz dokuz yaşındaki üniversite mezunu bir kadın (G27) kendi yaşamındaki benzer durumu şöyle anlatmaktadır:

O (eşini kastediyor) biraz vurdumduymaz yaa. Hani ben B.’nin rahatsızlığını duydum, internette araştırdım yaa, diyodum kendisine ama ‘amaaan bişey olmaz yaa, düzelir yaa’. Hadi düzelmezse, hadi böyle kalırsa ama onun benim kadar umrunda değil. Hatta ben yeni şeylere bakıyorum, araştırıyorum yeni teknikler çıkar mı, daha iyi olur mu hep çabam bu yönde, onun kılı kıpırdamıyor.

Evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde bakım işlerinin paylaşımsız biçimde kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi, onların yaşamlarının rutinleşmesine ve aynışmasına neden olmaktadır. Eşi, ortaokula giden oğlu ve bakım verdiği sekiz yaşındaki ağır engelli çocuğuyla birlikte bir gecekonuda yaşayan otuz beş yaşındaki genç kadın (G8) bu yaşantısını, “valla bak kurmalı bebek gibiyiz, bildiğin robot yaa vallahi robot” diyerek anlatmaktadır. Eşinin vefatının ardından kızı ve uygulama kapsamında bakım verdiği alzheimer hastası annesiyle yaşayan kırk yaşındaki bir başka kadın (G28) ise benzer bir bakım deneyimini şöyle aktarmaktadır:

Sabah on, on bir gibi kalkıyorum, diyorum ya geç yatıyorum çünkü o saatten bi sonraki gün yatana kadar evin içinde dön oraya dön buraya. Bütün gün annemle ilgileniyorum, bütün gün...

Cinsiyetçi işbölümü, bakımın kadınlar tarafından yapılmaya devam edilmesini ve kadınların üstlendiği bakım yükü ne kadar ağır olursa olsun, bu işin görünmez kalmasını sağlamaktadır. Bu nedenle kayınvalidesine bakan lise mezunu bir kadının (G25), “çile gibi iş gibi çileli bir iş gibi” diyerek; on üç yaşındaki ağır engelli oğluna bakan üniversite mezunu bir diğer kadının (G27), “çok zor, kahır çekilecek şey değil” diyerek tarif ettiği bakım, evde bakım düzenlemesiyle bir politika uygulamasına dönüşse de gerçekte görünmeyen bir iş olmaya devam etmektedir. Zira bakım verdiği ağır engelli annesi, eşi ve çocuğuyla birlikte yaşayan elli iki yaşındaki kadın (G2), yaptığı işi, “belli olmuyo ki yaptığın. Ne iş yapıyosun diyolar, akşama kadar evdesin sözüm ona. Görünmüyo, görünmeyen iş bizim ki, gizli kahramanlar” şeklinde tam olarak ‘görünmeyen iş’ olarak tanımlamaktadır.

Araştırmanın evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda, bakım emeğinin gerçek değerinin yadsınmasını ve görünmezlik halini uygulamanın değiştirmedini söylemek mümkün hale gelmektedir. Nitekim evde bakım uygulamasından yararlanan yirmi beş yaşındaki ağır engelli oğlunun yanı sıra kayınpederine de aynı evin içinde bakım veren kadının (G24) belirttiği gibi bakım emeği yalnızca aynı hanede yaşayan erkekler tarafından değil, aynı zamanda bizzat devlet tarafından da görülmemektedir:

Bu devlet nerde görecek bizi, bizim ne yaptığımızı ne bilecek. Biz U.’la (bakım verdiği engelli çocuğu) anca ikimiz birbiri yanımızda geçinecez işte. Yıllarca dedeye baktım, evladına baktım elimize geçen hiç bişey yok işte, bi emeğimiz var o da görünmüyo...

Sonuç olarak evde bakım uygulamasından yararlanan hanelerde fiziksel ve duygusal boyutuyla bakım işlerinin, kadınların yaşamlarının tam zamanlı etkinliğine dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu ağır yüke rağmen cinsiyetçi işbölümü, kadının doğal işi olduğu gerekçesiyle bakım işlerinin gerçek değerinin, gerek devlet gerekse aynı evde yaşayan erkekler tarafından yok sayılmasına yol açmaktadır.

Bakımı Ailevileştirme Politikasının Kadın Yaşamına Yansımaları

Leitner (2003)’in sınıflandırması üzerinden değerlendirildiğinde, ağır engeli bulunan yoksulluk içindeki bireylerin tüm bakım sorumluluklarını aileye devreden evde bakım uygulamasının, açık ailevileştirmenin tipik bir örneğini ortaya koyduğu görülmektedir. Bu uygulama bakıma gereksinim duyan kişilerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için ailenin sorumluluk almasını seçimlik bir durum olarak değil, bakıma ilişkin tek mümkün yol olarak sunmaktadır. Avrupa ülkelerindeki benzer uygulamalardan farklı olarak, ekonomik ve sosyal haklarla bağlantısı olmayan evde bakım, bu haliyle hem bakım alanlar hem de bakım verenler için bağımlılık ilişkilerini artıracak nakdi yardım uygulaması düzeyinde kalmaktadır. Söz konusu bu durum, elli dört yaşındaki ağır engelli oğluna bakan yetmiş yaşındaki kadın (G14) tarafından şöyle dile getirilmiştir:

Bu hizmet değıldir zaten, bi bakım parası, sadaka gibi bişey. Afedersin köpeğin önüne bi kuru kemik atarsın da yer, gider ya, bize de öle bişey atıyolar, al naparsan yap, ne haliniz varsa görün. Bunu bi gelip bakmadıktan sonra, bir şeyi var mı, sağlığı iyi mi demedikten sonra ver parayı gitsin. Ama ne edik işte yine de allahıtan gelene çok şükür edik, beterin beteri var napalım, gene allah razı olsun diik. Bi parça da olsa katkısını görüyog, görmüyog desek yalan olur ama hizmet olarak da bu para, hizmet değil yani.

Bakım verenler olarak kadınların yaşamlarının pratik sonuçları açısından bakıldığında, genel olarak evde bakım uygulamasının kadınları güçlendiren ve erkeklerden bağımsız olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri olanağını sağlayan bir uygulama olmadığı görülmektedir. Bu nedenle derinlemesine görüşmeye katılan kadınların, nakdi yardım olarak tanımlamayı tercih ettikleri evde bakım uygulamasının, kadınların yaşamlarında doğrudan bir karşılığı bulunmamaktadır. Kadınların evde bakım uygulamasına rağmen, bakıcı olmaktan dolayı süre giden mağduriyetlerinin devam ettiği, cinsiyetçi işbölümünde bir çözülme meydana gelmediği görülmektedir. Dolayısıyla uygulamanın, ne erkeklerin bakım işlerine katılımlarını sağlaması ne de kadınların emeklerini görünür kılması mümkün olmaktadır. Ağır engelli annesine bakan ve görüşme süresince eşinin ilgisizliğinden yakınan kırk altı yaşındaki bir kadın (G18), “verdikleri üç kuruşla mı ben güçleneceğim, ben zaten güçlü bi kadınıam, bak kaç yıldır eşime katlanıyorum” diyerek evde bakım uygulamasından yararlanmanın,

kadınların güçlenmesine önemli bir katkı sağlamadığını ifade etmektedir.

Kadınları bakım verenler olarak kabul eden ve bu kabul ve pratikte herhangi bir dönüşüm yaratmayı amaçlamayan tüm politika uygulamalarının² olduğu gibi evde bakım uygulamasının da bu haliyle, kadınları güçlendirmekten ziyade onların bağımlı konumlarının sürmesine yol açması kaçınılmazdır. Dahası Acar Savran (2009, 198)'ın fırsat eşitliği politikaları için yaptığı; “toplumsal cinsiyetin bir iktidar ilişkisine dayandığı gerçeğinin gizlenmesine yardım etmesi ve temel sorunun bireylerin önlerindeki engeller olarak gösterilerek, bu politika uygulamalarından yararlanan kadınların eksikliği olan, sorunlu ve yardıma muhtaç bireyler, yapılan yardımların ise sadaka olarak görülmesine neden olduğu” eleştirisine, evde bakım uygulamasıyla da dahil edilebilir. Zira görüşmeye katılan kadınların pek çoğu, evde bakım uygulamasıyla ellerine geçen nakdi yardımın kendilerine karşı, yakın çevrelerinden yöneltilen suçlama ve sorgulamayı da beraberinde getirdiğini ya da getireceği endişesi taşıdıklarını belirtmişlerdir. Örneğin elli iki yaşındaki kadın (G2), bakım ücreti karşılığında ağır engelli annesine baktığı ve bundan maddi çıkar sağladığı biçiminde yöneltilen suçlamaları, “onun katkısında falan değilim, hatta iptal ettirmeyi bile düşünüyorum çünkü onun için bakıyorum zannediyorlar, moralim ona da bozuluyo” diyerek anlatmıştır.

Devlet yardımı olmaması halinde, kadınların bakım vermeyeceğine ilişkin yakın çevrede oluşturulan algı, bir ölçüde evde bakım uygulamasının, engellilerin bakımı için ailelere nakdi yardım sağlayan büyük bir hizmet olduğu sunumuyla biçimlenmektedir. Söz konusu bu algı, engelli bakımının zor olduğu ve desteklenmesi gerektiğine ilişkin hak temelli bir anlayışın olmamasıyla bir araya geldiğinde, evde bakımdan yararlanan ailelerin, zaten kendi sorumluluğunda olan bir iş için devlet yardımıyla refah içinde yaşadıkları yanılgısını yaratmaktadır. Görüşmeden kısa bir süre önce bakım verdiği ağır engelli kızı vefat eden, kızının vefatının ardından hiç bir zaman destek görmediğini dile getirdiği eşinden ayrılarak tam zamanlı çalışmaya başlayan otuz yaşındaki bir kadın (G7) bu durumun kendi yaşamına yansımaları şöyle anlatmaktadır:

Hani televizyonda diyorlar, engellilere şu kadar maaş bağlattım, insan gerçekten o parayı alırken çocuğunu düşünüyö utanmıyo da ama işte engellilere bu kadar para, şu kadar yardım denince işte o şeylerden dolayı utanıyosun. Noluyo biliyo musun, yeri geliyo şuna bak yaa, çocuğunun parasını alıyo, ooh çalışmıyo da o duruma düşürülüyöruz. Evin içini kimse bilmiyo ki. Bunlar hani dile getirilirse, hani başbakan diyo ya, ‘engellilere yok şöyle yapılyo’ diyo ya, havadan yani. Yani ben gerçekten yok işte bakım parası alıyolar, yok işte şu imkanları var. Bunun o kadar reklamını yaptılar ki, çevremizdeki insanlar da bizi zenginiz, hiç bi sıkıntımız yok zannediyödu.

Hak temelli sunulan sosyal hizmetler için söz konusu edilemeyecek böyle bir yaklaşım, bakım veren kadınların da algısını etkileyerek evde bakım uygulamasından yararlandıkları için vicdan azabı yaşamalarına, utanç duymalarına ve dahası devletin bir ‘hizmetinden’ yararlandıkları için pişman olmalarına yol açmaktadır. Dört yaşındaki ağır engelli kızına bakan otuz altı yaşındaki kadın (G30) uygulamadan yararlanıyor olmanın yarattığı duygu durumunu şu sözlerle aktarmaktadır:

Ben o parayı vicdan azabı duyarak alıyorum. Yani küçücük çocuktan yararlanıyomuşum gibi yararlanmak amacıyla alıyomuşum gibi (ağlıyor), vicdan azabı duyuyorum. Oraya vardım parayı almak için yani ne bileyim ben karınca kadar sanki küçüldüm gibi geliyo bana. O kadar vicdan azabı duydum, o kadar kendimi kötü hissettim. Bu benim evladım, ben bundan yani ona emek verecek halde olduğundan yararlanıyomuşum gibi yani çok içim acıdı (ağlıyor). Çocuğuma parayla baktım diye yemin ederim, iki ay yemin ederim ağlayarak aldım o parayı. Devlet vermeseydi de bakıyodum, verdiği para ne bileyim öyle şey de değil yani, bi de vicdan azabı bırakıyo insanın içine.

Evde bakım, bakımın aileleştirilmesini bir politika haline getirerek bir yandan devletin bakımı paylaşım zorunluluğunun üstünü örtmekte, diğer yandan zaten ailelere ait bir sorumluluğun yerine getirilmesini kolaylaştırmak için destek sağlandığı sunumuyla uygulanmaktadır. Evde bakım uygulaması, bakıma gereksinim duyan kişilerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için tek seçenek olarak sunulduğunda, bakımın aile içinde yapılmasını ve kadının bakım vermesini zorunlu hale getirmektedir. Ancak yirmi üç yaşındaki ağır engelli kızına bakan bir kadının (G10), “kızım olmasa ben bu işi kimse için yapmam, asla. Bakım vermek istemem başka işte çalışmak isterim” şeklinde ifade

ettiği gibi kadınların, bakım işini en yakınları için yapıyor olmasalar, tercih edecekleri bir iş olmadığını vurgulamaları, evde bakıma alternatif olacak gerçekçi hizmetlerin sunulmamasının önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Bakımın Eşitlikçi Yeniden Paylaşımı İçin Alternatif Politika Önerileri

Yaşlı aile üyelerine bakım verenlere sağlanan farklı finansal destekleri değerlendirdiği çalışmasında Glendinning (2006), evde gerçekleştirilen bakım için yapılan ödemelerin yetersiz olduğu, sosyal adaletin sağlanması ve bakıma ihtiyaç duyanlar kadar bakım verenlerin de sosyal dışlanmaya maruz kalmasını önlemek için ek politika önlemlerine gereksinim olduğu sonucuna ulaşmıştır. Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların yaşam deneyimleri de bakımın, aile ile devlet arasında, kadın ile erkek arasında eşitlikçi yeniden paylaşımını sağlayacak politika ve hizmetlere gereksinim bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ağır engelli annesine bakan otuz beş yaşında bir kadın (G6) bu gereksinimi, “alternatiflere ihtiyacımız var, sonuçta insanların sokağa da çıkmaya ihtiyacı var, gezmeye de ihtiyacı var” şeklinde ifade etmektedir.

Cinsiyetçi işbölümü bakım işlerini bütünüyle kadının sırtına yüklerken, bu durum erkeklerin yaşamıyla karşılaştırıldığında kadınların daha fazla yoksullaşmasına neden olmaktadır (Lewis 2009, 199). Bu nedenle alternatif bakım hizmetlerine duyulan ihtiyaç, bakım yükünün paylaşılmasının yanı sıra kadının erkeğe olan ekonomik bağımlılığının da ortadan kaldırılması için bir gereklilik haline gelmektedir. Aynı evde bakım verdiği ağır engelli çocuğunun yanı sıra bir küçük kızı daha olan ve boşanmış olduğu eşinden hiç bir maddi destek görmediğini ifade eden otuz iki yaşındaki kadın (G35) alternatif bakım hizmetleri boşluğunun ücretli çalışmaya katılımının önünde engel olduğunu, “ben çalışmak istedim, çocuğum için kreş aradım, bulamadım, hiçbir normal kreş kabul etmiyo” diyerek anlatmaktadır.

Kadının konumunda ve rollerinde değişim yaratmanın önemli adımlarından birisini, bakımın kamusal bakım kuruluşlarıyla aile-dışlaştırılması oluşturmaktadır. Ancak kamusal bakım kuruluşlarından yararlanmanın hak temelli kurgulanmaması ve olağanüstü hallerle indirgenmesi¹ durumunda, bakımın genel olarak aileye içkin bir iş olarak kalması kaçınılmaz hale gelmektedir. Ayrıca kamusal bakım hizmetlerinin niteliği, ailelerin kamusal bakım hizmetlerini kullanma seçeneklerini de arttırmakta, aksi durumda ise kadınlar ücretsiz bakım sorumluluklarını üstlenmeye zorlanmaktadır (Falth ve Blackden 2009). Derinlemesine görüşmeye katılan kırk dokuz yaşındaki kadın (G10) bakım verdiği kızının yararlanabileceği kamusal bakım kuruluşlarına ilişkin talebini, “şöyle bi bırakabileceğim yerler olsa, servisle gidip geleceği, çeşitli etkinlikler olsa” şeklinde ifade etmektedir. Evde bakım uygulamasından ağır engelli oğlu için yararlanmakla birlikte, aynı evde yaşayan kayınpederine de yardım almaksızın bakan bir kadın (G24) da benzer bir talebi, “baba için gündüzlü bir yer olsa gider de, kendi gibi yaşlılarla sohbet edebileceği bir arkadaş ortamı olsa, o da ister” diyerek dile getirmektedir.

Bakım veren kadınların ifadelerinden yatılı bakım hizmetlerinin de yeniden düzenlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Örneğin on altı yaşındaki kızına bakan bir kadın (G13), “ben gücüm yetene kadar yatılı istemem ama hele yaşlanıp bakamazsam mecbur orda yatar, kalkar” diyerek; ağır engelli annesine bakan otuz altı yaşındaki bir başka kadın (G5) ise “düzgün bakılacağı, insan gibi bakılacağı bilsem bir kurumda bakılmasını isterdim” şeklinde bu gerekliliği dile getirmektedir. Bu nedenle yatılı bakım hizmetlerinin, bakım ihtiyacının bir kuruluşta karşılanmasını gerektiren acil ve süreli durumlar ile bakım ihtiyacına eşlik eden barınma sorununun ortadan kaldırılması için sunulacak uzun süreli bir hizmet olarak yeniden düzenlenmesi önemlidir.

Kadınlar tarafından evde bakım uygulamasına yönelik getirilen düzenleme taleplerinin başında ise evde bakımın ekonomik ve sosyal haklarla ilişkilendirilmesi gelmektedir. Annesine bakım veren kırk bir yaşındaki kadının (G28) ifadelerinden anlaşılacağı gibi, evde bakım uygulamasının bu haliyle kayıt dışı çalıştırılma olarak tanımlanmaktadır:

Madem hastaya baktığımız için bize para ödüyorsa bize sigorta da yapmak zorundalar. Niye, işyerlerine sigortasız adam çalıştırdı mı ceza kesiyorlar. Kendileri niye yapmıyo, madem bana para ödüyorsunuz, sigortayı da yapın. Neden biliyo musun bu işi değersiz görüyorlar da ondan (...)

¹ 3 Eylül 2010 tarihli Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürlülerin Bakımı, Rehabilitasyonu ve Aile Danışmanlığı Hizmetlerine Dair Yönetmeliğin yedinci maddesinde engelli bireylerin ailesi yanında evde bakımına öncelik verildiği, merkezlerde sunulan bakım ve rehabilitasyonun ise ailesi olmayan veya ailesi yanında bakımı sağlayamayan engelli bireyler için sunulduğu açıkça ifade edilmiştir.

Kayınvalidesine bakan kırk dokuz yaşındaki bir kadın (G25), “bi de göz kulak olcak birini gönderseler de bizim de en azından Cumartesi Pazar iznimiz olsa, yirmi beş yıldır hiç insan izinsiz çalışır mı” diyerek belirttiği üzere, evde bakım uygulamasıyla ilgili dile getirilen düzenleme talepleri arasında profesyonel bakıcı desteği gibi ev içindeki bakımın düzenlemesine yönelik talepler de bulunmaktadır. Bunun yanında yine kayınvalidesine bakan kırk üç yaşındaki bir başka kadın (G9) tarafından, “sen ona bakıyosun, seni bu maaşa bağladım dese, niye öyle değil de benim evime bi tane daha maaş girerse benim param kesilir” diyerek vurgulandığı üzere bakım ücretinin iyileştirilmesi ve ödemenin, eve giren gelirden bağımsız olarak yapılması da sıklıkla dile getirilen talepler arasında yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin ortaya koyduğu üzere, bakım hizmetleri, alternatif politikaların geliştirilmesi gereken temel alanı oluşturmaktadır. Bununla birlikte bakım yükünün, kadının ücretli çalışmaya katılımının önünde bir engel oluşturduğu ölçüde, ücretli çalışmaya katılmayan kadınlar açısından bakım işlerini erkeklerle paylaşmanın da mümkün olmadığı sonucu, kadınların ücretli çalışmaya katılımına ilişkin önerilerde bulunmayı da gerekli kılmaktadır. Bu nedenle araştırma sonuçlarıyla bağlantılı olarak bakımın değerinin görünür kılınması ve cinsiyetçi işbölümünün dönüştürülmesi amacını taşıyan düzenlemelere ilişkin öneriler istihdam ve bakım politikaları başlıkları altında ele alınmaktadır.

İstihdam Politikaları

Zamanlarının büyük bölümünü bakıma ayırmak zorunda olmak kadınların ücretli çalışmaya ayırdıkları zamanı kısıtlamaktadır (Johansson 2000; Antonopoulos 2009; Medeiros ve diğerleri 2010; Toksöz 2007; Toksöz, 2012a). Evde bakım uygulaması kapsamında gerek kadınların bakım işlerine ayırdıkları büyük zaman dilimleri gerekse uygulamadan yararlanma koşulları arasında bulunan yoksulluk kriteri, kadınların ücretli çalışmaya katılmalarının olanağını da ortadan kaldırmaktadır.

Bakım veren kadınların, gelir getirici bir çalışmaya katılmaması, onların bakıcı olarak konumlandırılmalarını normalleştirerek, ücretli çalışan erkeklere ekonomik bağımlılığın sürmesine neden olmaktadır (Lewis 1992, Mies 1998; Koray 2008). Buna karşın ücretli çalışmaya katılmak ise bakımın kadın ile erkek arasında daha adil paylaşımı için bir potansiyel taşımaktadır (Hook 2006; akt. Razavi ve Staab 2008, 11; Esping-Andersen 2009). Ancak kadın istihdamının cinsiyetçi işbölümünü dönüştürücü potansiyelinin yaşama geçirilebilmesi için kadınların söz konusu işbölümünü yeniden üretmeyecek, erkeklere ekonomik bağımlılık riskini ortadan kaldıracak ve gelir düzeyini arttıracak işlerde istihdamını mümkün kılacak koşulların oluşturulması gerekmektedir.

İstihdam politikaları arasında erkeklerin de bakım sorumluluklarını almalarını sağlayacak kültür ve pratiği geliştirmek üzere doğum izinlerinden başlanarak, ortaya çıkan acil bakım ihtiyaçları ile uzun süreli bakım ihtiyaçlarının karşılanmasında her iki cinsiyeti kapsayacak bakım izni düzenlenmeleri gerekmektedir. Ücretli çalışan kadın ve erkeklerin taleplerine göre kullanabilecekleri bakım izinlerine ek olarak ücretli çalışma sürelerinin -yeni yasal düzenlemenin aksine- hem kadın hem de erkek için tercihe bağlı olarak kısaltılabilmesi hakkının getirilmesi ve bu süre içinde çalışanların işten çıkartılmaya karşı kanunla korunması da bir gerekliliktir.

Bakım Politika ve Hizmetleri

Araştırmanın sonuçlarında ortaya çıktığı üzere; ev içindeki bakım işlerini azaltarak, harcanan emek zamanı düşürecek nitelikli ve ulaşılabilir bakım hizmetlerinin varlığına ihtiyaç duyulduğu çok açıktır. Ancak hizmetlerin bakıma gereksinim duyan kişinin insansal olanaklarını gerçekleştirebilmesini ve geliştirebilmesini amaç edinirken, ikinci kişileri bakım yükü nedeniyle yoksunlaştırmayacak ve bütün ihtiyaç sahiplerini kapsayacak hak temelli, toplumsal cinsiyet körü olmayan hizmetler olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Bu düzenlemenin ilk basamağını ise bakım hizmetlerinin, bakım ihtiyacı içindeki her bir kişinin biricikliği temelinde belirlenmesi oluşturmaktadır.

Bu kapsamda engeli bulunan bireyler ile altmış yaş ve üzeri (yaşlı hizmetleri için belirlenen yaş olması nedeniyle) tüm bireylerin bakım ihtiyacının tespitine yönelik olarak inceleme yapılmalıdır. Bununla birlikte hastalık, kaza gibi nedenlerle sonradan ortaya çıkan bakım ihtiyaçlarının değerlendirilmesi için başka hiçbir belge istenmeksizin yapılacak başvurunun ya da ihbarın yeterli olması gerekmektedir. Bakım hizmetleri değerlendirme heyeti tarafından yapılacak değerlendirmede vücut bakımı, beslenme, hareketlilik ile ev işlerinin

idaresi üzerinden engelli bireyin bakım gereksinimi tespit edilerek, bakım hizmetlerinin planlanması gerçekleştirilmelidir. Bu planlama sırasında bakıma gereksinim duyan kişi ile bu ihtiyaç nedeniyle yaşamı etkilenen diğer kişilerin de katılımıyla ihtiyaca yanıt olacak en uygun bakım hizmetine karar verilmelidir.

Bakım Kuruluşları

Araştırmanın sonuçlarında da ortaya çıktığı üzere; gerek gündüzlü gerekse yatılı bakım hizmetlerinin, ailenin temel işlevlerinden biri olarak bakımı gerçekleştirememesi nedeniyle 'muhtaç' ve 'mağdur' bir grup için sunuluyor olduğu kabulünden vazgeçilmesi ve bakıma ihtiyaç duyan kişilerin profesyonel bakım hizmetlerine erişimlerinin bir hak olarak görülmesi gereklidir.

Gündüzlü bakımın, bakıma gereksinim duyan bireylerin ruhsal, bedensel ve sosyal sağlıklarını hedefleyen etkinliklere katılabildikleri ve böylece hem kaliteli zaman geçirdikleri hem de güçlenmelerini kolaylaştıracak olanaklara ulaştıkları, çocuk ve gençler için eğitim ağırlıklı bakım hizmetlerinin sunulduğu kuruluşlar olarak tasarlanması önemlidir.

Bu gündüzlü bakım kuruluşlarında ayrıca hem erkek hem de kadın ebeveynlere yönelik olarak aylık bilgilendirme ve ebeveynlerin engelli çocuklarıyla doğru iletişim ve ilişki kurabilmeleri amacı taşıyan toplantı ve eğitimler düzenlenmeli, üyeleri bakım verenlerden oluşan kendine yardım ve güçlenme amaçlı grup çalışmaları gerçekleştirilmelidir.

Uzun süreli bakım ve barınma ihtiyacı bulunan engelli bireyler için sunulacak yatılı bakım hizmetlerinin, kuruluş tipi ortamdan ziyade, az sayıda hizmet alanın bir arada yaşama olanağı bulduğu ancak aynı zamanda kendilerine ait odalarının bulunduğu evler olarak düzenlenmesi önemlidir.

Bakıma gereksinim duyan engelli bireylerin acil ve geçici durumlarda ortaya çıkan barınma ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak sunulacak yatılı bakım hizmeti ise gündüzlü bakım kuruluşlarında bu ihtiyaca yönelik olarak yapılan düzenlenmelerle sağlanabilir.

Evde Bakım Hizmetleri

Araştırma sonuçları evde bakımın, hane içindeki bakımı düzenleyen kamusal bir hizmet olarak sunulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Evde bakım hizmetleri kapsamında gerçekleştirilecek düzenlemelerle ilk olarak; bakıma gereksinim duyan engelli bireylerin ev içindeki bakımlarının kolaylaştırılması amaçlanmalıdır. Söz konusu bu birinci tip evde bakım hizmetleri, gündüzlü bakım kuruluşlarından yararlanmasının yanı sıra engelli birey için ihtiyaç duyulduğunda ev içinde tıbbi bakım hizmetlerinin sunulması, temizlik, yemek, alışveriş gibi ev işlerine yardımcı olunması, ev içinde gerekli fiziki düzenleme ve dekorasyonun sağlanması gibi hizmetlerden oluşmalıdır. Ayrıca evde bakım hizmetlerinin bu birinci tipinde bakım ihtiyacı içindeki kişinin gündüzlü bakım kuruluşlarından yararlanmasının uygun ve mümkün olmaması halinde, bu merkezler aracılığıyla sağlanacak profesyonel bakım elemanları tarafından yapılacak günlük ziyaretlerle bakım ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmalıdır.

Mevcut evde bakım uygulamasının kamusal bir hizmet olarak yeniden düzenlenmesini gerektiren ikinci tip evde bakım hizmetlerinde ise bakım ücreti, klasik yoksulluk hesaplamalarının yerine, bakıma gereksinim duyan kişinin engel durumu göz önünde bulundurularak, bakım ihtiyacının karşılanması için gereken bakım zamanı üzerinden hesaplanmalıdır. Ayrıca bakım ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için engelli birey için yapılan ödemenin yanı sıra ev içinde bakım veren kişiye yapılacak ödemeler biçiminde düzenlenmelidir.

Bakım hizmeti veren aile üyeleri, sosyal güvenlik sistemine dahil edilmeli ve genel sağlık sigortası kapsamında yapılacak prim kesintileriyle net asgari ücretin altına düşülmemesi sağlanmalıdır. Bakım veren kişilerin ücretli çalışmaya katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın verdikleri bakım emek zamanı karşılığında emeklilik hakkından yararlanabilmeleri sağlanmalı ve erken emeklilik hakkı, evde bakımı gerçekleştiren tüm akraba ve yakınları kapsayacak biçimde düzenlenmelidir.

Evde bakım hizmetleri değerlendirme heyeti tarafından bakıma gereksinim duyan kişinin evinde aile üyeleri tarafından verilen hizmet düzenli periyotlarla değerlendirilmeli, bu değerlendirmelerde ayrıca bakım alanlar kadar bakım verenlerin ihtiyaçları da belirlenmelidir.

Bakım veren aile üyesine bakım ücreti kesilmeksizin, yıl içinde kendi tasarrufuyla düzenleyerek bir arada ya da farklı zamanlarda kullanabileceği dört haftaya kadar izin hakkı tanınmalıdır. Bu izin süresince bakım alan kişinin ihtiyaçları karşılanmak üzere yaşam merkezlerinden yatılı hizmet alma hakkı tanınmalıdır. Bunun bakıma gereksinim duyan kişi açısından uygun bir seçenek olmaması halinde ise birinci tip evde bakım hizmetlerinden yararlandırılarak, bakımının kendi evinde profesyonel bakım elemanı desteğiyle

gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

Bakım verebilecek olan erkek ve kadınların da zorunlu olarak katılacağı ve düzenli aralıklarla gerçekleştirilecek eğitimler düzenlenmelidir. Evde bakım veren aile üyeleri ve yakınları için verilecek bu eğitimlerin, bakım veren kişilerin seçimine bağlı olarak bir sertifika programı kapsamında düzenlenmesine ve ev içinde bakım ihtiyacının ortadan kalkması halinde, evde bakım hizmetlerinde görev alacak profesyonel bakım elemanları olarak istihdam edilebilmelerine olanak tanınmalıdır.

Kamusal bir hizmet olarak sunulacak evde bakım hizmetlerinin kadının mevcut durumunda iyileştirme yaparken, aynı zamanda uzun vadede kadın aleyhine şekillenen eşitsizlikleri ortadan bütünüyle kaldıracak bir değişim hedefini içermesi gerekmektedir. Bu nedenle evde bakım hizmetleri, bakımın kadın ile erkek arasında eşit paylaşımının sağlanarak bir yandan kadın üzerinde ezici bir yük olmasının engellenmesi, diğer yandan bakımın doğasında yer alan insani boyutun erkekler tarafından da deneyimlenmesi amacıyla düzenlenmelidir.

Bakımı değerli bir çalışma olarak gören ve cinsiyetçi işbölümünü yeniden üretmeyecek politika anlayışı, gerek birinci gerekse ikinci tip evde bakım hizmetlerinde kadınlar kadar erkeklerin de bakım verenler olmasını amaçlamalıdır. Bu nedenle bakım hizmetlerinde istihdam edilecek personelin yalnızca kadınlardan oluşmaması ve evde bakım veren aile üyeleri ya da yakınları arasında kadınlar kadar erkeklerin de yer almasının teşvik edilmesi için bakımın, emek yoğun ve zahmetli bir çalışma olduğu gerçekliği üzerinden ücretlendirilmesi ve sosyal güvenlik sistemine dahil edilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Son olarak tüm bu bakım hizmetlerinin organize edilmesini sağlamak üzere, kapsamı prim ödeyen ücretli çalışanların ötesinde geniş tutulacak bir bakım sigortası düzenlemesi gerçekleştirilmelidir.

- ¹ Yönetmelik ekonomik yoksunluğu; 'haneye giren aylık her türlü gelirlerin toplamının hanede yaşayan birey sayısına bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen ortalama aylık gelirin, bir aylık net asgari ücret tutarının üçte ikisinden daha az olması' olarak tanımlanmaktadır.
- ² Bu politika anlayışının son örneğini; üç çocuk sahibi olan ailelere kademeli artışla verilen doğum yardımı ile -çocukların bakımında babaların sorumluluğunu yoksayan- kadınlar için kısmi zamanlı çalışma düzenlemeleri ve süresi uzatılan annelik izinlerini içeren 'aile paketi' oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Acar Savran, Gülnur. *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin* (İstanbul: Kanat Kitap, 2009).
- Antonopoulos, Rania. (2009). *The Unpaid Care Work-Paid Work Connection* (Rapor No: Working Paper 86). http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/integration/documents/publication/wcms_119142pdf
- Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik. (2006). T.C. Resmi Gazete, 26244, 30 Temmuz 2006.
- Buğra, Ayşe. "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakârlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 47-69.
- Creswell, John W. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (3rd ed.). (California: Sage Publication, 2009).
- Esping-Andersen, Gosta. *Tamamlanmamış Devrim Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (2009). çev. Selin Çağatay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011).
- Falth, Anna ve Blackden, Mar. "Gender Equality and Poverty Reduction," *New York: United Nations Development Programme* (2009). http://content.undp.org/go/cmsservice/stream/asset/?asset_id=3231016
- Glendinning, Caroline. "Paying Family Caregivers: Evaluating Different Models," *CASH AND CARE: Policy Challenges in The Welfare State* ed. Caroline Glendinning ve Peter Kemp (Bristol: The Policy Press, 2006), 127-140.
- Hartmann, Heidi. "Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği (1979)," *Kadının Görünmeyen Emeği* ed. Gülnur Acar Savran ve Nesrin Tura Demiryontan (İstanbul: Yordam Kitap, 2008), 157-198.
- İlkkaracan, İpek. *İşgücü piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*. (İstanbul: İTÜ BMT-KAUM ve KİH-YÇ, 2010).
- Johansson, Stina. (2000). "Women's Paradise Lost? Social Services and Care in the Quasi-Markets in Sweden," ed. Barbara Hobson *Gender and Citizenship in Transition* (London: Macmillan), 245-263.
- Koray, Meryem. *Sosyal Politika* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008).
- Kuçuradi, İoanna. *Felsefe ve İnsan Hakları, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1996).
- Leitner, Sigrid. "Varieties of Familialism: The Caring Function of The Family in Comparative Perspective," *European Societies* 5, no.4 (2003): 353-375.
- Lewis, Jane. "Gender and the Development of Welfare Regimes," *Journal of European Social Policy*, 2 (1992): 159-173.
- Lewis, Jane. *Work-Family Balance, Gender and Policy* (Cheltenham: Edward Elgar, 2009).
- Lynch, Kathleen ve Lyons, Maureen. "Gender, Social Class and Lone Caring: The Intersectionality of Inequalities," *Affective Equality: Love, Care and Injustice* ed. Kathleen Lynch, John Baker ve Maureen Lyons (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 93-113.
- Lynch, Kathleen; Lyons, Maureen ve Cantillon, Sara. "Time to Care, Care Commanders and Care Footsoldiers,"

Affective Equality: Love, Care and Injustice ed. Kathleen Lynch, John Baker ve Maureen Lyons (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 132-157.

Medeiros, Marcelo; Osorio, Rafael ve Costa, Joana. "Gender Inequalities in Allocating Time to Paid and Unpaid Work: Evidence from Bolivia," *Unpaid Work and the Economy, Gender, Time Use and Poverty in Developing Countries* ed. Raina Antonopoulos ve Indira Hirway (s. London: Palgrave Macmillan, 2010), 58-75.

Mies, Maria. (1998). *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar (1998)* çev. Yeşim Temurtürkan (Ankara: Dipnot Yayınları, 2012).

Orloff, Ann Shola. "Gender in the Welfare State," *Annual Review of Sociology*, 22, (1996). 51-78.

Razavi, Shahra ve Staab, Silke. "The Social and Political Economy of Care: Contesting Gender and Class Inequalities," *EGM/ESOR*, 3 (2008). <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/equalsharing/EGM-ESOR-2008-BP-3%20UNRISD%20Paper.pdf>

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürlülerin Bakımı, Rehabilitasyonu ve Aile Danışmanlığı Hizmetlerine Dair Yönetmelik. (2010). T.C. Resmi Gazete, 27691, 3 Eylül 2010.

Thompson, Neil. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak* (2000) çev. Özlem. Cankurtaran Öntaş, Burcu Hatiboğlu Eren, Buğra Yıldırım, Çağrı Öngen, Eda Beydili, Gamze Erükçü Akbaş, İlkay Başak Adıgüzel, Sinan Akçay ve Özge Sanem Özateş Gelmez (Ankara: Dipnot Yayınları, 2013).

Toksöz, Gülay. *Türkiye'de Kadın İstihdam Durumu Raporu* (Ankara: ILO, 2007).

Toksöz, Gülay. "Kalkınmada Farklı Yörüngeler Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı," *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* ed. Ahmet Makal ve Gülay Toksöz (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012a), 168-200

Toksöz, Gülay. "Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği," *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012b), 103-126.

Toksöz Gülay. "Kalkınmada Görünmeyen: Kadınların Bakım Emeği," *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* haz. Ahmet Faruk Aysan ve Devrim Dumlucağ (Ankara: İmge Yayınları, 2014a), 449-472.

Toksöz, Gülay. "Kentli Kadın İstihdamı Gerçekten Artıyor mu?" *BİA Haber Merkezi*, 03 Şubat 2014b, <http://www.bianet.org/bianet/kadin/153221-kentli-kadin-istihdami-gercekten-artiyor-mu>

Ungerson, Clare. "The Commodification of Care: Current Policies and Future Politics," *Gender and Citizenship in Transition* ed. Barbara Hobson (London: Macmillan, 2000), 173-200.

Wendt, Sarah ve Boylan, Jane. "Feminist Social Work Research Engaging with Poststructural Ideas," *International Social Work*, 51-5, (2008), 599-610.

Yaman Öztürk, Melda. "Karşılıksız Bakım Emeği ve Kadın İstihdamına Etkisi," *Kadın Emeği Konferansı: Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları* (Ankara: TEPAV, 2011), 54-62.